

מנהגי ארם צובה לערב יום נורא¹

ליל ערב כיפור וכפרות

"בליל ערב יום הכיפורים יחידי סגולה עושין תקון כרת ולומדים סדר העבודה בכל פרטיה הרמב"ם ז"ל והמפרשים, ומשניות יומא עם פירוש רבינו עבדיה מברטנורא. ובסוף הלילה שוחטים הכפרות כנהוג. ויש מקצת מן המקצת שלא נוהגין לעשות כפרות. ומחלקים הכפרות לעניים. ורוב הק"ק הולכין למקוה טהרה לטבול²". [הג"ר יוסף שעיו זצ"ל³].

סיפר לי חכם נסים לוי שליט"א⁴ שבחלב המנהג היה שהשוחטים היו עוברים מחצר לחצר לעשות הכפרות, והיו מסתבכים עם תרנגולים לבנים ותרנגולות לבנות, היו מקפידים שיהיו לבנים והאנשים היו נותנים בקשיש (תשורה) לשוחטים. ושיש שאכלו את הכפרות ונתנו כסף כפרה לעניים ויש שחילקו את הכפרות עצמם לעניים.

ובקצור הלכות לחגים כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה⁵: "נוהגים לשחוט תרנגולים ותרנגולות ל"כפרות", דהיינו פדיון על בני ביתו, ועי"ז נצולים מגזרות רעות. ומטעם זה יש לחלק את הכפרות לעניים, ועדיף לתת לעניים כסף כפי שווי הכפרות⁶".

ואכן החכם ע"ה היה נוהג לעשות כפרות עם תרנגול⁷, השוחט ד"ר סתהון ע"ה⁸ או השוחט ח' יצחק הללא ג'מל ע"ה⁹ היו באים ושוחטים לו¹⁰ (לא תמיד היה עושה בערב יום כפור לפעמים היה עושה כמה ימים קודם¹¹). והיה אומר שהעיקר בכפרות הוא להביא את

¹ כך מכונה יום הכיפורים אצל בני אר"ץ שבאו לארגנטינה ויסדו את ק"ק יסוד הדת יע"א בשנת תר"פ [ארכיון יסוד הדת]. וכן מכונה כמה בשו"ת מהר"א אשכנזי [סוסי יח]. וכן בכתבי מהר"ח פאלאג'י זצ"ל ("אם כן בואו ונוסיף ג"כ כל תוארי יוה"כ כידוע בספרים, איכא זמני קרא ליה יום נורא או יום מבורך או יום אחד לס' ר"ל בילקוט...") [לוח ארז דף מט ע"א], "ובנוסח שתיקנו בסליחות יום נורא, עשה למען... [וזכירה לחיים דף יב ע"א], "כפרה. בסליחות יום נורא תקנו לומר כובש עונות... [צדקה לחיים דף יז ע"א], "ובא הת"ח הנז' אצל מע' המינני של הק"ק בכל יום תמיד ערב ובקר וצהריים, ואין קול ואין עונה, עד שבא יום נורא מש' שעברה ש' התרי"ז ליצירה, ועכ"ז לא קיימו דבורם... [רוח חיים ח"ב קיד ע"א], וכן בשער ספרו כפר לחיים: "הרי זה לקט בסדר העבודה במוסף יום נורא בתוך קהל ועדה... [ושם דף א ע"א]: "הנה נא הואלתי דבר... קצת זכרונות ורשימות במוסף יום נורא מן הבא בידי לפי העת והזמן... ", וכן במפתחות ססידר לספרו ימצא חיים [דף פז ע"ב] ועוד. וכן עי' לג"ר חביב דוד חיים סתהון זצ"ל בשער ספרו "וידוי הגדול" (נדפס בירושלים תרנ"א): "ואנא זעירא עשיתי ע"ס א"ב. והטוב והישר לחלקו על חמשה לחמש תפלות יום נורא. והוא כולל גם מל"ת שבזמן בהמ"ק קיים יה"ר שיבנה בב"א. כ"ד איש צעיר ח"ד חס"ה ס"ט". וכ"כ רבי דוד יוסף פרחי זצ"ל [אהבת עולם דף יא ע"ב]: "בחדש תשרי ימים נוראים לשבים. בעשור לחדש תשרי יום נורא. שהוא יוה"כ. תפלות בדמעות... ". וכ"ה במחזור ליום הכיפורים מנהג ספרד בקהילות קדושות קונשטאנטינה ומדינות מזרח ומערב ואיטליא יצ"ו (נדפס בוינה תרצ"ב) [דף א]: "תיקון סגולה פארה לה תשובה אין ערב יום נורא...".

² משמע שהיו הולכים לטבול בלילה לפני סליחות, וכן המשך דבריו הוא "ואחר הסליחות... (הו' בהמשך).

³ ברשימות מנהגי אר"ץ כת"י.

⁴ מלפנים רבה של ק"ק שערי ציון בבואנוס איירס יע"א.

⁵ עמ' 40.

⁶ וציין לשו"ע (כוונתו לרמ"א) סי' תר"ה סעי' א כה"ח סק"ח וכ"ז ומ"ב סק"ב-ו.

⁷ גבריאל סיסרו שליט"א ועוד.

⁸ גבריאל סיסרו שליט"א.

⁹ ר' אריאל סיסרו שליט"א בשם חמיו השוחט אברהם סואה הי"ו.

¹⁰ במשרד הרבנות או סמוך לשירותים.

¹¹ ר' אריאל סיסרו שליט"א (עי' מ"ב סק"ב תר"ה סק"ב וכה"ח סק"ב).

העופות או את שוויים לעניים¹². והשוחט ח' יצחק הללא ג'מל ע"ה היה עושה כפרות לבני ביתו עם תרנגולת ואחר כך שוחטה¹³.

ומו"ר חכם משה מעלי הכהן טוויל זצ"ל לא היה עושה כפרות עם תרנגול, רק היה מביא תרנגולות ערב כיפור לאכול אותם, משום שלדעתו שמנהג הכפרות בתרנגולות מביא נזק, כי הרבה פעמים באים בלילה ועייפים והשוחטים לא מרגישים ולא בודקים כמו שצריך. אבל העם היו עושים כפרות עם תרנגול (ומוצאי יוה"כ היו אוכלים אותה)¹⁴.

ואכן מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקצור הלכות לחגים כתב¹⁵: "הכפרות צריכות להשחט ע"י שוחק ירא שמים ומוכן ע"י הרבנות. ומי שלא מקפיד על כך אדרבה הוא עושה עון חמור בכפרות אלו¹⁶".

ערב יום כיפור

מזמור לתודה

אומרים מזמור לתודה בערב יוה"כ¹⁷.

אחר שחרית (הליכה לבית עלמין ועוד)

"ואחר הסליחות ותפילת שחרית עוד חוזרין על ההתרות והמודעות, והולכין לבית עלמין ומחלקין צדקות ולומדין סדר בית עלמין. וחוזרין ואוכלין מיני מתיקה בבוקר. ואחר כך עושין שלש ארבע סעודות" [הג"ר יוסף שעיו זצ"ל¹⁸]. (ועי' לעיל מה שכתבנו אודות התרת נדרים).

וכן בדרך אר"ץ¹⁹: "בערב יום כיפור הולכים לבית הכנסת הגדול להשתטח על קברות הצדיקים אשר שם, וכן נוהגים להדליק שם נרות במערת אליהו הנביא". עוד כתב הג"ר אברהם עדס שליט"א²⁰: "מנהג בירות. בבירות הלבנון נוהגים לפקוד את קברו של מורנו הרב מרדכי עבאדי זצלה"ה, פאר חכמי ארם צובה, מ"כ בביה"ע היהודי בעיר בירות. שם אומרים סליחות בערב ראש השנה ובערב כיפור (שמעתי מפי ר' אליהו זיתוני יצ"ו. הלה אמר כי בנו מעליו אוהל, והוא הקבר הבולט ביותר בבית הקברות שם).

¹² מר יוסף טרנג'ן הי"ו.

¹³ כך סיפרה לי בתו רינה לבית מלמד תחי'.

¹⁴ כ"ז מפי בנו הג"ר יצחק טוויל שליט"א.

¹⁵ עמ' 40.

¹⁶ וציין לכה"ח סקי"ב-יג.

¹⁷ חכם ע"ה בקיצור הלכות לחגים עמ' 39 בשם בא"ח וכן אמרו לי החזן אברהם כפיה הי"ו ומר מוריס ערקנג'י הי"ו שזה

המנהג

¹⁸ ברשימות מנהגי אר"ץ כת"י

¹⁹ עמ' קכג.

²⁰ גליון אר"ץ זבת חלב [גליון 14 עמ' 5].

וכן עי' מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקצור הלכות לחגים²¹: "בערב יום הכפורים מבקרים בבית הקברות ומתפללים שם שה' יזכנו בחיים טובים ושנה טובה. ומטעם זה יש לחלק שם מעות לעניים"²².

טבילה

כתוב במחזור ארם צובה רפ"ז: "בערב יום הכפורים נוהגים רוב ישראל לטבול". וכתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקצור הלכות לחגים²³: "טובלים בערב יום הכפורים לפני מנחה"²⁴. ומו"ר חכם משה מעלי הכהן טוויל זצ"ל היה הולך לטבול במקוה בערב יום הכפורים²⁵ (ועי' לעיל בדברי הג"ר יוסף שעיו זצ"ל).

מנחה בטלית ותפילין

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל²⁶: "ומנהגנו באר"ץ חלב יע"א להניח טלית ותפילין רש"י ור"ת במנחת [ערב] יוה"כ ואין פוצה פה ומצפצף בדבר" (וכן עי' בדברי הג"ר יוסף שעיו זצ"ל [הו' בהמשך]). וכתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה²⁷: "המנהג שמניחים טלית ותפילין במנחה של ערב יוה"כ פ"פ"²⁸. וכ"כ בדרך אר"ץ²⁹.

מזמורים במקום למנצח בנגינות

במנחה במקום "למנצח בנגינות" נוהגים לומר מזמור "שיר המעלות ממעמקים", ויש אומרים שהמנהג לומר מזמור "למנצח לבני קרח מזמור, רצית ה' את ארצך" ומזמור "שיר המעלות ממעמקים"³⁰.

ערב כפור אחר חצות (הדלקת נרות בבית הכנסת ועוד)

כתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל³¹: "ואחר חצות הולכין לבית הכנסת הגדולה ומתפללין מנחה בטלית ותפילין בהכנעה רבה. ועוד מדליקין שמן זית בעשישיות כל אחד לפי נפשות ביתו,

²¹ עמ' 40.

²² וציין לשו"ע (כוונתו לרמ"א) שם וכה"ח סקכ"ט. וע"ש מה שכתב החכם ע"ה שם אודות נשמות הצדיקים.

²³ עמ' 40-41.

²⁴ וציין לשו"ע סי' תר"ו סעי' ד ומ"ב שם סקי"ח.

²⁵ הג"ר יצחק טוויל שליט"א.

²⁶ בית הכפורת דיני מנחת ערב יוה"כ או' ו דף ט ע"א.

²⁷ יצחק ירנן סי' נד ובקיצור הלכות לחגים עמ' 41. (ע"ש שכתב שכך מנהג סוריא ומצרים וציין לנהר מצרים וכה"ח).

²⁸ וכ"כ בס' בכל יום אברכך עמ' 26 שמנהגם להתפלל מנחה עם טלית ותפילין.

²⁹ עמ' קכג ע"ש.

³⁰ במחזור ליוה"כ (עציץ), מחזור ליום כפור שהו"ל דודי היקר דוד סתהון דבאח הי"ו הובא רק מזמור "שיר המעלות ממעמקים". לעומת זה כתב שם טוב [ח"ו עמ' 268] וכ"ה בבית הכפורת (ובס' בכל יום אברכך (קצין) [עמ' 26] כתב שמנהגם לומר מזמור מזמור שיר המעלות ממעמקים, ושיש נוהגים לומר מזמור למנצח לבני קרח רצית). ובשו"ת זבחי צדק החדשות ח"ג [סי' קנא עמ' רעב] כתב: "וקדיש תתקבל, ומזמור ממעמקים, ואין מנהגינו לומר מזמור רצית ה' ארצך וכו'". ועי' במחזור ארם צובה רפ"ז: "ואומרי קדיש תתקבל ואחר כך אומרים הללויה אודה יי. ואמר רבי אלעזר וקדיש דרבנן".

³¹ ברשימות מנהגי אר"ץ כת"י

וחוזרין לעשות סעודת המפסקת, ורובם לובשים בגדי לבן משי³², וחוזרין להתפלל תפילת ערבית בבית הכנסת הגדולה ששם יש הארה גדולה.

וכתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל³³ גבי ההדלקה שמדליקים בבית הכנסת: "ועתה נתפשט המנהג להדליק אפילו מי שאינו נשוי ואנשים ונשים בנים ובנות וכל בית ישראל השם עליהם יחיו".

וסיפר לי האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו שאפילו נשים שלא היו מקפידות על קלה כבחמורה היו באות להדליק נרות לבית כנסת הגדול בארם צובה (ועי' לעיל מה שכתבתי בשם ס' דרך אר"ץ שהיו מדליקים נרות במערת אליהו, ולא כתב שדוקא נשים, עוד כתב שם שלאחרונה נהגו ללכת לבית הקברות).

וכתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקצור הלכות לחגים³⁴: "לכבוד יוה"כ מדליקים נרות בערב היום בבית הכנסת עבור בני ביתו מלבד מה שמלדיקים עבור אביו ואמו שנפטרו"³⁵.

וכן המנהג בק"ק יוצאי אר"ץ בארגנטינה שבאים ולביהכ"נ ומדליקים שם נרות (באולם שלפני ביהכ"נ)³⁶. ובעיקר ראינו לנשים שנהגו בזה³⁷. וי"א שגם האנשים נהגו להדליק³⁸. וכן שמעתי שנוהגים בני אר"ץ במקסיקו יע"א שהנשים באות לביהכ"נ ועושות התרת נדרים, כפרות, ומדליקות נרות על כל בני הבית בצד אחד, ובצד שני נרות על נשמת³⁹.

ועי' בדרך אר"ץ⁴⁰ מה שכתב אודות מנהג המלקות.

³² וכן עי' בכתר שם טוב [ח"ו עמ' 64-65]. ובק"ק יסוד הדת יע"א מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה ביוה"כ היה לובש גלימה וכובע לבנים, וכן ילדי המקהלה היו לובשים גלימות לבנות [מו"א הג"ר יצחק ענתבי סקא שליט"א] וגם החזנים ח' מנחם זיאת ומר מיכאל קנדין זצ"ל לבשו בגדים לבנים [החזן יעקב דוויך הי"ו]. וכן בק"ק שערי ציון בניו יורק יע"א כך נהגו החכמים (ביניהם מו"ר חכם יעקב קצין ע"ה ומו"ר חכם ברוך בן חיים ע"ה) והחזנים (ביניהם החזן ר' רפאל אלנב ע"ה) [ר' יאיר אלנב הי"ו]. לעומת זה מסר לי חכם נסים לוי שליט"א (מלפנים רב ק"ק שערי ציון בבואנוס איירס יע"א) שהחזן והצבור לא הקפידו על בגדים לבנים, רק שהיו אנשים שהשתדלו ללבוש בגדים לבנים.

ועי' בדברי מוה"ר אברהם ענתבי זיע"א [אהל ישרים סוף שער הקדים עמ' כח במהדרו מצרין]: "... ולזה רמז שלמה בחכמתו ואמר בכל עת יהיו בגדי לבנים, ר"ל תחשוב שכל יום יהיו בגדי לבנים, דהיינו הקיטל מלבוש המתים, ואז יכנע לבבו. וכמה חסידים ואנשי מעשה שנוהגים ללבוש הקיטל ביוה"כ כדי לשבור לבם, ויש גם שמכניס אותם בעודם בחיים ומניחים אותם בארגז שתחת ידם כדי לזכור תמיד את יום המיתה, ואין ספק אצלי שאם אתה למד בכל יום השער הזה במתן מובטח אני שלא תחטא אותו היום, ה' צבאות יגן עלינו שלא נמסר ביד יצרנו ותמיד יראתו על פנינו".

³³ בית הכפורת [דיני הדלקת הנר ביום הכפורים או' ט].

³⁴ עמ' 41.

³⁵ וציין לשו"ע (כוונתו לרמ"א) סי' תר"י סעי' ד ולכה"ח סק"ד וכו'.

³⁶ ידוע. ועי' בכתר שם טוב ח"ו עמ' 236-237.

³⁷ וכן סיפר לי מו"א הג"ר יצחק שליט"א, ואמר לי שזקנתו היתה הולכת, ובחזרתה היתה מביאה צמר גפן שיש בו שמן של הנרות הנ"ל ומניחה על מצח הנכדים. ושוב סיפר לי האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו שהנשים מדליקות ואחרי זה מביאות צמר גפן כלול בשמן למשוש על מצח בני המשפחה. וכן סיפר לי ידיד החזן יוסף (Josi) ששון הי"ו שבעיקר רואים שכך עושות הנשים, וזקנתו מביאה אחרי זה צמר גפן שבו שמן של הנרות הנ"ל ומניחה על מצח בני המשפחה.

³⁸ החזן יעקב דוויך הי"ו. ור' עזרא שעיו שליט"א מסר לי בשם מר חיים שעיו הי"ו שבחלב היו באים כולם להדליק נרות בבית הכנסת, אנשים נשים וטף.

³⁹ אברהם כרדי-דבאח הי"ו.

⁴⁰ עמ' קכג.

סעודת המפסקת

כתב בדרך אר"ץ בשם הג"ר יצחק טוויל שליט"א⁴¹: "בסעודת המפסקת בערב כיפור אין מקפידים לאכול לחם, וגם אם אוכלים לחם לא מקפידים להקביל את פרוסת המוציא בסוכר".

הדלקת נרות בערב יום כיפור

כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקצור הלכות לחגים⁴²: "האשה מדליקה נרות לפני השקיעה בלי ברכה"⁴³. וכ"כ בדרך אר"ץ⁴⁴ בשם סדור קול יעקב שמנהג ארם צובה שלא לברך על הדלקת נרות של יום הכפורים. עוד כתב שם: "ושמעתי מפי הרב יצחק זעפראני שליט"א כי בזמנו בחלב חלק מהצבור לא הדליקו כלל נרות בערב כפור, וגם אלה שהדליקו לא ברכו על ההדלקה. והיום בחלב רובם אינם מלדיקים בבית כלל⁴⁵, אלא מדליקים בבית הכנסת, ר' יעקב ג'ק ששון וחיים דאיה נ"י".

וכך מנהג יוצאי אר"ץ בבואנוס איירס ובניו יורק יע"א שנשים לא מברכות על הדלקת הנרות של יוה"כ⁴⁶.

ואם חל יום כפור בשבת יש בזה מחלוקת האם מברכים "להדליק נר של שבת" די"א דאף בכה"ג אינו מברך⁴⁷. וכתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל⁴⁸: "אביע אומר בענין הברכה על הנר בעיוה"כ בחלקות תשית למו בין הפוסקים וקימ"ן ספק ברכות להקל... דאפילו חל בשבת יש אומרים שלא לברך... העלתי דלא יברך וכן עיקר"⁴⁹. ובנוגע למנהגנו י"א שמנהגנו שלא לברך⁵⁰.

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל⁵¹: "יחד האיש והאשה ראויים להתפלל להשם יתברך בשעת הדלקת הנא של שבת או של יו"ט, ובפרט ליל הנורא הזה טוב ונכון שיתפללו לאל יתברך

⁴¹ עמ' קכד.

⁴² עמ' 41.

⁴³ וציין לשו"ע סי' תר"י סעי' י. וע"ע בחזו"ע [עמ' רנו-רנט] עכ"פ מאחר שמנהגנו שלא לברך א"כ נראה דלדידן יודה שאין לברך.

עוד העיר שם החכם ע"ה שאחרי ההדלקה חל עליהן קדושת יוה"כ ואסור להן לאכול לשתות לעשות מלאכה וכו' (וציין לבא"ח ש"א וילך סעי' ט וכה"ח סי' תר"י סק"ט).

⁴⁴ עמ' קכד.

⁴⁵ וכן מסר לי ר' עזרא שעיו שליט"א בשם מר חיים שעיו הי"ו.

⁴⁶ כך מנהג יוצאי אר"ץ בארגנטינה כמו שכתוב במחזור ליוה"כ שהו"ל דודי היקר דוד סתהון דבאח הי"ו (מש"כ שם שזה כתוב ביצחק ירנן זה ט"ס ונדצ"ל קצור הלכות לחגים). וכך היה נוהג מו"ז דון שאול סתהון דבאח זיע"א להזהיר את אשתו שתדליק בלי ברכה [א. צפצפ"יה הי"ו]. וכן מנהג יוצאי אר"ץ בניו יורק [כך מסרו לי יוסף מוצירי ומשה ערקנג'י הי"ו].

⁴⁷ עי' ב"י [סי' תר"י] בשם ספר המצות. ועי' בחזו"ע עמ' רנז בשם שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תעו ועי' בחזו"ע [עמ' רנו-רנט].

⁴⁸ בית הכפורת [דיני ברכת הדלקת הנר בעיוה"כ או' א]. האירני בזה משה ערקנג'י הי"ו.

⁴⁹ וכ"כ בהמשך [או' ג] שאין לברך אפילו חל בשבת.

⁵⁰ האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו. ע"ע במחזור שהו"ל דודי היקר דוד סתהון דבאח הי"ו שכתוב לברך "להדליק נר של שבת".

⁵¹ בית הכפורת [דיני הדלקת הנר או' א].

שמו בבנים זכרים ת"ח זר"ק ומאירים בתורה. כי המצוה והתפלה נשמעת בעת עשיית המצוה".

מתוך ספר

מעגלי אר"ץ

על מנהגי ארם צובה במעגל השנה והחיים

(הנמצא בשלבי עריכה)

ע"י שלמה ב"ר יצחק ענתבי סקא ס"ט

ירושלים תובכ"א עשי"ת תש"פ

להערות והארות: shelosacca@gmail.com